

Meta Kušar

Preveč jih hlini ljubezen do knjige

Ob 100. obletnici izida Cankarjeve Knjige za lahkomišelné ljudi

Nesreča knjigotrštva in založništva je človeška nesreča. Tudi pisateljska. In pesniška nesreča.

V knjižnicah je preveč žalosti. Vzdušje, ki prav nikomur ne prinaša dobrega, vendar se ga ne znamo otresti. Nas je psiha izdala? Ali smo mi izdali dušo? Človeška psiha je najbolj demokratična ustanova na svetu. Nenehno nam sporoča, koliko demokracije smo sposobni nesti in koliko ustvariti s svojimi stališči in dejanji.

Vprašanje je, ali imajo ljudje, zaposleni v založništvu in knjigotrštvu, sploh kaj stališč? Ali so sposobni normalnih, zavestnih dejanj? Razvojeneli založniški programi naj bi bili posledica slabega trga in ravnodušnih kupcev, toda strastni bralec bi raje stopil v orientalski lokal, kjer je za umazaniam pultom vedno nasmejani birt in na krožniku prvovrstni slastni zalogaji, kakor da mora v osrednji regijski knjigarni, ki stoji od Muzeja le nekaj korakov po promenadi, iskati Hamleta ali Dnevnik Frana Milčinskega. Najbrž naša regijska središča niti v avstro-ogrski monarhiji niso bila zaznamovana s tako grdo provincialnostjo, kakor so danes. In z brezbriznostjo. Nekdanja proletarizacija je lansirala plitve in iluzorne ideje o pomembnosti kulturnih središč. Mit uboganja, discipliniranja, kultura je bila pentlja in okras planskega gospodarstva, instinkt, ki je ignoriral najpomembnejšo vrednost. Posameznika.

Podmladek je iz slabega naredil slabše. Iz mnogih slovenskih mest ustvaril, če že ne kulturne, pa zagotovo knjigotrške razvaline. Oprostite, ampak knjigarna res ni za tranzicijske mehanizme. Tudi mestni park ne. Tudi knjigarna je klorofil, ki ga potrebujemo zaradi pljuč, ne zaradi lepšega.

In državljanova pljuča dihaajo ali ne dihaajo zaradi dveh drobnih potez pozicijske in opozicijske politike.

Kadar koli razmišljam o usodi knjig na Slovenskem, je vedno zraven globoko nezadovoljstvo s tistim, kar o njih pišejo, še dosti huje pa je z vsem, kar trdijo o trgovanju z njimi ali kar tvezijo o knjigarnah. Najglasnejši so tisti, ki so v knjigarni uro, najdlje dve. Tistim, ki so tam dan za dnem, ki vedo, zakaj so tam, ne bodo prisluhnili. Če pa bodo, potem slišane ne bodo vzeli zares. Ker oni že vedo. Ali so ignoranti, ali mešetarji, ali pa oboje hkrati. Vse to skupaj se uleže na stanjšano in negotovo kulturno raven Slovencev in je tako, kot je. Posledice vseh sort drznih poslovnežev so vidne od Kopra do Murske Sobote in od Jesenic do Brežic.

In vendar je od leta 1888 prav v Brežicah Lavoslav Schwentner (1865–1952), založnik in knjigotržec, deset let vodil knjigarno, iz katere je zrastle podjetje, ki je imelo v rokah usodo polovice našega nacionalnega literarnega bogastva. Ob mnogih literarnih in drugih umetniških obletnicah naredimo le to, da se jih ne spomnimo. Vsak dan pa se vrsta ljudi ubada s tem, kako motivirati kupce? Kako ustvarjati bralstvo?

DZS bi mogoče Plečnikovo knjigarno in papirnico lahko spremenila v Schwentnerjev muzej. To bi bila odlična investicija. S kavarno Čaša opojnosti in z *Erotiko* v izložbi, da se ne bi po tako odlični in izvrstni lokaciji podile samo prikazni Schwentnerjevih poslovnih sodelavcev.

Kaj bi Cankar in slovenska moderna s svojimi sopotniki brez Schwentnerja?

Kaj bi Slovenci brez njega?

Ne moremo mimo dejstva, da je v knjigarnah tranzicija nekaj dobrih reči podrila do tal, a nič odločilnega inavgurirala. Nekaj bruto proizvoda slovenskega založništva je še v njih in preveč takih prodajalk, ki verjamejo, da jim bo računalnik povedal, česar jim še Bog ne more.

Spominjam se, da so knjigarne že v začetku osemdesetih let postajale grešni kozel patološko egoističnih ekonomistov, ki so v štirih minutah po Markoviću hoteli postati kapitalisti. Po letu devetdeset so bili vzpostavljeni že vsi pogoji, da so najstarejšo prodajno pot za knjige potolkli kakor okuženo žival.

Ni skrivnost, da je uredniška politika mnogim najbolj samosvojim ostrim umom ponujala udobni konformizem in s tem dosegla, da so v glavnem disciplinirano skrbeli za linijo. Predvidena kolektivna norma je generirala vedno večje kolektiviste. Individuum slovenske populacije se je izživljal v

povsem neustreznih okoliščinah in po večini samo v okvirih svojega lastninskega maksimuma. Posledica tega je z groznimi hišami in vikendi pozidana Slovenija. Javnih projektov ni podpirala individualna volja, ampak dekreti. Volja kot psihološki fenomen, ki jo krepi in poganja kulturna in moralna izobrazba, je usihala. Noben konformizem je ni mogel nadomestiti. Tudi današnja primitivna mentaliteta volje ne pozna. Samo z močjo manipulira. Duhovna klima in kulturna kondicija sta vse bolj upadali, premalo je bilo posameznikov, ki bi z erosom in iznajdljivostjo obšli "linijo", še manj pa izjemnih duhov, ki so jo znali oblikovati. Kadar je duh več kot pol stoletja v ilegali, se na vseh obrazih in na vseh rokopisih to pozna. Okrog duhovne revščine pa se nabira najbolj zoprn denar.

Možnosti, ki omogočajo sproščenost in globoko individualno ustvarjalnost, so že dolgo preseljene v domače sobe in kuhinje. Ko izza teh zidov pride umetniški izdelek, se v javnosti nič ne zgodi. Niti tisto, kar bi se po protokolu piara moralo.

Evropski knjigotrški svet si je predstavljal razmere v vzhodnoevropskih knjigarnah, čeprav jih človeško ni niti razdelal niti razumel. Vendarle se je leta 1986 v Angliji zbrala mednarodna skupina, ki jo je vodil rektor St. Anthony's Collegea iz Oxforda. Želeli so poživiti objavo izvirnih evropskih del in spodbuditi prevajanje. Rekli so si: Pomagajmo jim z nečim, kar bi bilo v prid novim nacionalnim demokratičnim podjetjem. Obudimo živi tok knjig, ljudi in idej. Seveda, želeli so oživiti skupni duhovni trg. Projekt se je pred sedmimi leti zaključil. Sestavili so spisec stotih vplivnih knjig zahodnega sveta, v katerega so literarna dela sicer le izjemoma prodrli, toda nisem spoznala kakšnega vodilnega slovenskega založnika, ki bi ga navdihnil. Sodeč po navdušenju, ki ga izkazujejo ameriškim trendom, bodo slovensko založniško dejavnost razvijali ameriški globalizacijski šnelkurzi. Ampak kar koli že mislijo, je manj hudo, kakor če sploh ne mislijo. Žal slovensko založništvo o slovenskih knjigarnah ne razmišlja. Nekdaj se je živahni in ponoči bleščeče osvetljeni merkantilizem zaustavil na Ljubelju in Tržaškem, čeprav so bile prve tuje anglosaške besede, ki smo jih v šestdesetih letih sprejeli v javno življenje, ravno trgovske: nonstop, tiptop in market. Pojmi, ki jih žal že toliko let ponavljamo, osvojili jih pa nismo. Še najmaj smo osvojili tiptop.

Vprašajte tiste, ki skrbijo za trgovino s knjigami, ali vedo, zakaj ljudje kupujejo knjige. Ne vedo! Prav neumno se jim zdi, da jih sploh. Tudi med tistimi, ki jih delajo, je marsikdo, ki nič ne ve o vzrokih in posledicah tega neverjetnega posla. Ponujajo same tanke, obrabljene stavke. GSM jim jih dokončno strga.

Ja, okrog duhovne revščine se nabira velik negotov denar.

Ne vem natančno, kakšen arhetip je slovensko knjigarno vse od druge svetovne vojne do danes držal nizko pri tleh? Ni bil samo centralni komite, ki trgovskemu poklicu res ni potrjeval stanu in ugleda, končno, kateremu ga pa je, predvsem je uničevanje rastlo iz lastnih omejenosti, strahu in egoizma. Po osamosvojitvi je slovenski večvrednostni kompleks začel napihovati fiksno idejo, da pametni Slovenci o založništvu, trgovini in kupcih vse vemo. Ah, nič ni bilo iz te ideje, le kotički ustnic so se do neokusnosti povесili, obup jih prevzema, da delajo nekaj tako odurnega in neperspektivnega, kot so knjige. Najpredrzejši so zamenjali "foh", drugi pa z napadi anksioznosti in poslovno stihijo uničujejo normalne prodajne pogoje. Ljudje, ki vodijo gospodarske posle v tej branži, so se oddaljili od knjig in knjigarn in še zadnje drobtinice trgovčevega ugleda odpihnili z genialnimi ugotovitvami, da je

META KUŠAR

prodajalec samo strošek (moji mami, ki je bila leta 1938 trgovska pomočnica pri Prelogu v Ljubljani, je lastnik ponujal 30-odstotno povišanje plače, če ostane v njegovi trgovini – zahvalila se mu je, ker je bila trdno odločena odpreti svojo modno trgovino). Slovenska ekonomska logika je slovenska. Menežerji vedo, da kdor kaj ve in kdor kaj dela, je strošek in znižuje profit. Profit, ki se splača, prinesejo samo transakcije. Zakaj bi kdo želel kaj vedeti, če je stara fiksna ideja še scela energetična.

Pa naj še kdo reče, da ne velja Ovščev aforizem: "Vsi vse vedo, drugega pa nič."

Založništvo je kompleksna dejavnost, ker se na eni strani zajeda globoko v umetnost in znanost, na drugi pa v dobiček. Poslovna stihija pa ignorira knjigarne, kjer jih le more, in uveljavlja svoje poti. Če je človek v tranziciji, lahko počne, kar je zanj najboljše. Zakaj bi s knjigarnami bilo drugače?

Mogoče zato, ker v njih prodajamo slovensko literarno, umetniško in znanstveno ustvarjalnost? Mogoče zato, ker bi knjigarne v slovenskih regijskih centrih mogle voditi kulturno politiko, ki bi bila nekoliko širša, predvsem pa prijaznejša, kot so vse medijske (ne)kulturne politike? Ali pa zato, ker nas je menda umetnost kot narod konstituirala? No, Slovenci smo kulturno večvredni ljudje, tudi ko smo pokopani pod ruševinami svoje manjvrednosti in kljub temu, da je marsikatera znanstvena ali umetnostna inštitucija na Slovenskem bolj privatni krožek kot pa odločna nacionalna vodnica.

Res pa je, da se vsem nenormalno mudi. Ampak to so preživeli že Francozi in Angleži pa Škoti in Italijani. In končno tudi moji starši, ki se jim je mudilo delat, saj niso bili nikoli "uslužbenci". Pustimo Amerikance, ker so absurdni v preveč rečeh, in cel svet jim pusti, da so. Zakaj se nočemo orientirati po Dancih, Fincih? Prav nič si ne moremo pomagati s podatkom, da na Slovenskem natisnemo enormnih 4000 naslovov letno. Da smo s številom knjig takoj za Danci, na drugem mestu v Evropi. O tej številki ne razpravljamo: kaj je v njej vsebovano, ali vpliva in kako, ali ti naslovi pridejo v roke in v vidni krog tistih, za kogar so. Medijske kulturne politike niso nič drugega kot navadna sabotaža. Vem, da je moč uslužbenca neokusno stisnila v suh obup in gnus, v popolno nesproščenost, ki je najkvalitetnejša osnova za apatijo in regresijo. Ampak saj vemo, kaj je kisik!

Naj že nehajo lajnati o majhnem narodu in premajhnem tržišču. Za tako nesposobne, kot smo, za tako inertne je še

slovensko tržišče preveliko. Kje pa so danes tisti, ki bodo klicali: Naredimo najboljše! Kje so tisti, ki bodo upali zabrusiti vsakomur, prav vsakomur, da interes nič ne pomaga, če ne ljubiš tistega, kar delaš. Interes ne nadomesti navdušenja, je mrtva reč, še preden se pokaže, strga stavke in misli. Spremeni telesno toploto. Bistva je premalo. Ljubezen in odgovornost sta tisti, ki človeku ne pustita spati ne na sveti dogmi socialističnega knjigotrštva ne na tako imenovanem poslanstvu, ki je samo z moko potrosen ekonomski volčji apetit.

Kakšno knjigarno bi si človek želel?

Visoko in široko, lepo, funkcionalno, z izobraženimi prodajalci in prodajalkami, ki bi bili radi tam v službi, z direktorji, ki bi imeli nekaj horizonta pred seboj in nekaj spoštovanja vredne zgodovine za seboj, ki bi vedeli, da mora služba trgovcu potrjevati njegov stan in ugled, in bi razumeli, zakaj se s plitvimi mnenji dobro gospodariti ne da. Direktorji, ki bi imeli urednike, ti pa bi znali ponuditi, kakor še vedno vsi dobri kuharji ponudijo, kar gre na jezik, in se prav nič ne prerekajo o jedilnih listih. Direktorji ne bi smeli pristajati na blasfemično stališče, da kvaliteta ni donosna. Slovenci smo preveč revni, da bi si lahko privoščili svetovne cenenosti.

Kdor se ukvarja s knjigo, se je dotika, mora vedeti, da so knjige zato, da iz prgišč individualnega kaosa poskusimo zdestilirati kapljo upanja in vere in sintetizirati vsaj en sam atom ljubezni. Pesniki bomo že zdržali pekel in šli še en krog globlje, pa naj mešetarji umetnosti še tako propagirajo sadizem. Že avantgardistični dramatikci so vedeli, da lahko zmerjajo občinstvo samo tako dolgo, dokler ga imajo.

Kateri župani regionalnih slovenskih središč se bodo osebno zavzeli za eno dobro, pravo knjigarno v svojem mestu?

Vem, da je prav vsak človek rad nekaj vreden. Prav to ga naredi boljšega, trdnjšega in kooperativnega s kolektivom, ki mu pripada. Tudi slovenska knjiga bi bila rada vredna več kot 2, 5, 9, 15 tisoč tolarjev.

Če bi bila res nekaj vredna, bi bila cenejša.